

Božidar Finka
Zavod za jezik IFF, Zagreb

O RJEČNIKU JURE I PERE DULČIČA I O NJEGOVU JEZIKU

1. Građa je za Rječnik bruškoga govora prikupljana u vremenskom slijedu od više desetljeća; praktički se u rječniku nalaze riječi koje su bile u aktivnoj uporabi od početka ovog stoljeća do danas. Mnoge se od njih danas, doduše, aktivno ne upotrebljavaju, ali su i one još uvijek u svijesti govornika, pa se može smatrati da sve pripadaju suvremenom bruškom govoru.

Jedva se može očekivati da bi se tolika građa i tako leksički raznovrsna mogla prikupiti bilo kakvim tipom anketiranja. Tek izvorni govornik poznaje sve životne situacije i njihove leksičke izraze s odgovarajućim značenjima i samo ih on može popisati i opisati u opsegu koji teži k iscrpnosti, no i on samo dugotrajnim radom, neprekidno prateći životne situacije i slušajući ili se prisjećajući još neobuhvaćenih riječi. Autori ovog rječnika J. i P. Dulčić obojica su izvorni govornici, bez prekida u dijalekatskoj govornoj komunikaciji, pa njihov rječnik odražava i obilje i izvornost rječničkoga fonda bruškoga govora.

2. Svaki je dijalekatski podatak transkribiran fonološki. Glas *ń* bilježi se digramom *nj*, dok digram *lj* označava glasove *l + j* i digram *dj* glasove *d + j*. Zbog tehničkih razloga za glasove koji se u fonetskoj transkripciji obično predstavljaju grafemima *č* i *t'* upotrebljavaju se grafemi *č* i *č*. S obzirom na specifičan čakavski glasovni razvoj, potvrđen u današnjem glasovnom stanju bruškoga govora, u bruškom govoru praktički se ne realizira glas *ǰ* (pravopisno *lj*) ni glas *đ*, pa u abecednom redu natuknica nema ni jedne koja bi se počinjala tim glasovima. Razumije se da u bruškom kao izrazito čakavskom govoru nema ni glasa *ž* (pravopisno *dž*), dakle ni natuknica koje bi se počinjale tim glasom.

Svaki je dijalekatski podatak pouzdano obilježen i akcenat-sko-kvantitativnim znakovima, danas konvencionalnima u našoj dija-lektologiji. Akcenatske su osobine u Brusju čakavske, posebno ka-rakteristične za čakavski jugoistok, no s distribucijom bez isklju-čivosti određene zemljopisnim položajem bruškoga govora na čakav-skom jugoistoku. Razlika je između akcenatskoga bilježenja u Hra-stinim Crticama o bruškom govoru (JF, 6, Beograd, 1926-1927, str. 180-214) i u ovom rječniku u tome što Hraste upotrebljava akcenat-ske znakove $\backslash \wedge / \wedge$, a u ovom rječniku prva dva znaka služe za istu akcenatsku vrijednost kao i kod Hraste, dok se mjesto druga dva Hrastina znaka ($/ \wedge$) u ovom rječniku upotrebljava samo jedan znak, i to \sim , kako se danas općenito uobičajilo u našoj dija-lektologiji i kako odgovara fiziološkoj i kvantitativnoj vrijednosti akcenta koji se tim znakom bilježi.

U rječniku se daju i uobičajene gramatičke oznake (o rodu, broju i vrsti riječi), pružaju obavijesti i o morfološkoj katego-riji promjenljivih riječi (navođenjem gramatičkih nastavačkih mor-fema), o tvorbenim posebnostima (navođenjem kao posebnih natuknica izvedenih riječi) i o uporabnoj vrijednosti (kraticama o stilskoj razini ili opisom situacije u kojoj se riječ upotrebljava) itd. Dodatni su, ne manje vrijedni, podaci o vezama među riječima (upu-tama kao što su npr. "vidi" ili "isto") kojima se upozorava na najraznovrsnije odnose: glasovne, akcenatsko-kvantitativne, morfo-loške i tvorbene, zatim na zajedničko podrijetlo (etimologiju) riječi i, osobito, na semantičku povezanost među riječima. Obilje tih uputa uvelike pomaže da se riječi mogu višestruko uspoređivati i da se među uspoređenim riječima zapazi željeni vrijednosni odnos.

3. U rječniku se obilato donose govorne varijante na svim izraznim razinama, sve sa svrhom da se u njemu odrazi sva razno-likost i slojevitost govornih mogućnosti: od onih koje su na rubu arhaizma do onih koje odražavaju najnovije pojave u govornoj evo-luciji. Govorna sustavnost nije dakle prikazana jednostrano i sta-tički, nego kao sustavnost u kojoj supostoje elementi uvjetovani raznorodnim poticajima. Od njih su jedni posljedica unutarne go-vorne evolucije u vremenu (vertikalna, dijakronijska dimenzija), drugi djeluju izvana, u obliku slabije ili jače međudijalekatske interferencije (horizontalna, sinkronijska dimenzija). Ukupnost

govornih pojava (na svim razinama) obuhvaćenih u rječniku odražava dakle govornu sustavnost tek relativno postojanu: doduše s pretežitom tendencijom sustavne postojanosti, ali i s tendencijama sustavne evolucije. Podaci u ovom rječniku omogućavaju da se te tendencije i zapaze i opišu.

4. Riječi se u rječniku nižu abecednim redom, sa svim podacima koji se o njima donose. Riječi koje ulaze u koje značajnije semantičko polje još se navode i pod karakterističnom natuknicom za to polje. Tako su, na primjer, s. v. *báčvor* 'bačvar' navedeni nazivi za drvene sudove, za njihove dijelove i vrste oruđa kojima se služi bačvar; s. v. *bíl* 'bijel' pod *bílo ríba* 'bijela riba' nižu se nazivi te vrste ribe; s. v. *brôd* donose se nazivi za vrste brodova, posebno izdvojeno po vrsti, veličini i namjeni; s. v. *cvíče* 'cvijeće' nalaze se nazivi za vrste cvijeća; s. v. *čúška* 'ptica' predani su nazivi za ptice; s. v. *družína* 'čeljad u poslu' dani su nazivi za svako posebno zanimanje; s. v. *hlôndavina* 'skupina ribe s morskoga dna' daju se nazivi riba te skupine; s. v. *mísec* 'mjesec' nanizani su svi nazivi mjeseci; s. v. *plovúci* 'koji pliva' pod *plovúco ríba* navode se nazivi riba te skupine, za razliku od natuknice *stargôcni* pod *stargôcno ríba* 'riba koja živi na kamenitu morskom dnu' gdje su sinonimi za tu vrstu ribe; itd., itd. To može biti od važnosti ne samo za profesionalne leksikografe nego, možda i više, za mnoge druge zainteresirane specijaliste, koji se mogu zanimati upravo za krug riječi njihova posebnog interesa. Svima je njima na ovaj način omogućeno da se jednim jedinim pogledom u rječnik mogu obavijestiti o nazivima svojega užega interesa, bez potrebe za pronalaženjem tih naziva razbacanih po rječniku.

5. U razložitu nastojanju da u rječnik ne unose knjiške riječi, odnosno riječi iz književnog jezika, autori su propustili uvrstiti u rječnik i neke riječi koje su doduše iste kao i u književnom jeziku, ali su istovremeno i prave, tradicionalne domaće riječi, glasovno, akcenatski i morfološki posve u skladu sa sustavom bruškoga govora. U rječniku nema, na primjer, dijalekatskog lika za riječi *brat* (ima *brātanić* 'bratov sin', *brāte* 'hipokor. od brat', *brātona* 'bratova kći'), *dimiti* (ima *dimuskāt*), *koza* (ima *kozjô brôdā* 'vrsta trave'), *kost* (ima *košcē*), *mlijeko* (ima *mliče-vina* 'mirna površina mora kao mlijeko bijela', *mličan* 'mliječan',

mličić 'bijeli sok poput mlijeka iz nekih biljaka', *mlišće* 'bijeli ljepljivi sok od smokve'), *riječ* (ima *ričvāt se* 'rječkati se'), *zec* (nema ni izvedenica) itd. Rječnik je međutim veoma bogat specifičnim lokalnim riječima, od kojih mnoge ne nalazimo ni u najopsežnijim rječnicima. Osobito su dobro predstavljene brojne izvedenice (prefiksalne i sufiksalne tvorbe) s opisom značenja koje je nerijetko drukčije, najčešće šire, od očekivanoga ili poznatoga, pa u tom smislu ovaj rječnik donosi korisne novine i na planu odnosa tvorbe i semantike.

6. U rječniku se nalazi obilje govornih primjera za ilustraciju uporabe i značenja obuhvaćenih riječi. Ti primjeri redovito nisu autorske konstrukcije (kako se to često čini u sličnim rječnicima), nego prigodne izvorne izreke (često su to poslovice, kletve i druge stalne rječničke sveze poznate i prepoznatljive svakom izvornom govorniku), pomno odabrane i znalački iskorištene. Nerijetko se pojedine riječi, pa i različita značenja iste riječi, ilustriraju i s više takvih govornih primjera. Ima doduše i riječi uz koje se ne donose govorni primjeri, no to je najčešće onda kad se radi o izvedenim riječima i o onim riječima koje se upućuju na druge.

Obilje i izvornost govornih primjera navedenih u rječniku mnogo govore ne samo o bruškom govoru nego i o mentalitetu i o kulturnom i civilizacijskom dometu i položaju bruških govornika. Ti su dakle primjeri izuzetno značajna podloga za raznovrsne zaključke, a kao dijalekatska građa omogućavaju da se stekne stvarni uvid u funkcioniranje bruškoga govora.

7. Osobine su govora sela Brusja (na otoku Hvaru) u našoj dijalektologiji relativno dobro poznate. Kao što je već navedeno, taj je čakavski govor prvi u pregledu opisao M. Hraste, rođeni Brušanin (usp. *Crtice o bruškom dijalektu*), zatim je taj govor djelomično obuhvaćen u sumarnu Hrastinu opisu govora otoka Hvara (*Čakavski dijalekat ostrva Hvara*, JF, 14, Beograd, 1935, str. 1-59). Ima napomena o bruškom govoru i u radnjama nekih drugih autora (Belić, Šimunović i dr.), a u novije je vrijeme bruški govor obuhvaćen i sumarnim opisom čakavskih govora srednjodalmatinskih otoka u Šimunovićevu Uvodu *Čakavsko-njemačkog rječnika* Mate Hraste i Petra Šimunovića (*Čakavisch-deutsches Lexikon*, Teil I, unter Mitarbeit

und Redaktion von Reinhold Olesch, Böhlau Verlag Köln Wien, 1979). Bruškim je govorom napisao i neke svoje pjesme P. Dulčić, jedan od dvojice autora ovoga rječnika. Prema tome, bruški govor ne iziskuje u ovoj prilici posebnu studiju. Ovdje ćemo stoga dati samo neke napomene o osobinama bruškoga govora, temeljeći te napomene isključivo na građi ovog rječnika, s najnužnijim usporedbama s Hrastinim opisom u *Crticama o bruškom dijalektu*. Tim se napomenama želi postići dvoje: 1. pomoći čitateljima i korisnicima rječnika, pa i onima koji nisu izraziti dijalektoloci, da lakše prate i razumiju raznovrsne dijalekatske podatke u rječniku, 2. upozoriti na one govorne specifičnosti koje u ovom rječniku bacaju određenije svjetlo na neke posebnosti bruškoga govora nego je to vidljivo u dosadašnjim opisima.

8. Analiza rječnika pokazuje da u bruškom govoru ima podosta riječi s ekavskim likom, odnosno s likom koji se ponaša kao ekavski, svakako više nego bi se očekivalo. Usp. o tome i u Hrastinim *Crticama*, str. 182. Navest ćemo samo osnovne riječi s ekavskim likom, pri čemu treba imati na umu da ekavski lik imaju i njihove izvedenice. To su riječi: *celivāt, cèlov, dèklica, dōle, gōre, jãstreb, kōren, nevěra, ōbe (dvi), ōde, ōnde (ōseka), ōvde, ōzleda, ozlédīt, pozlédīt, rùkovet, sēna, sēno, sèst, telesò, vènac, vēra, vèrni, zãnovet, zanovētāt, zènica*. Kao što se vidi, to su odreda frekventne riječi, pa ekavizmi dolaze i više do izražaja nego bi se to moglo zaključivati samo po njihovoj broju. Otkuda ti ekavizmi u bruškom govoru? Ne treba li, možda, pomišljati na to da se u starije vrijeme ekavsko-ikavski tip čakavskog narječja, danas ovom području najbliži tek u zadarskom kraju, protezao ili barem u travovima sezao i mnogo dalje na jugoistok, sežući sve do srednjodalmatinskih otoka?! Ne treba naime smetnuti s uma da se veći ili manji broj ekavizama nalazi u svim govorima na čitavu čakavskom međuprostoru između zadarskog i srednjodalmatinskog otočnoga područja, konkretno na šibenskom otočju.

9. Za karakterizaciju bruškoga govora i određivanje njegovog odnosa ne samo prema obližnjim govorima nego i prema govorima na prostornoj udaljenosti nešto svjetla može baciti i prefiksarno *v(a)- (<və)*, tipičnije za čakavski sjeverozapad s protezanjem te osobine do zadarskoga čakavskoga područja. Iako ih nema mnogo,

potvrđeni primjeri u bruškom govoru ipak upućuju na čvršću vezu čakavskog jugoistoka i sjeverozapada nego se obično misli ili barem ne idu u prilog strogim barijerama između tih dvaju čakavskih područja, odnosno tipova. U ovom su rječniku zabilježeni ovi primjeri: *vazēst*, *vazēt*, *vazīmat*, *vāvīk*, *vōdne 'danju'*, *vōškot 'nesvrš. od vazest'*. (Usp. i u Hrastinim Crticama, str. 181.) Potvrđeno je i *vazmēni*, no to može biti riječ koja je ušla na drugi način.

10. Dijalektološka literatura pokazuje da u mnogim čakavskim govorima nema stabilno mjesto glas *h*. Taj se glas često ili gubi bez vidljive zamjene ili se zamjenjuje kojim drugim glasom, između ostaloga i glasom *f*, koji također nema stabilno mjesto u sustavu. Smjenjivanje glasa *h* i *f* najtipičnije je na zadarskom čakavskom području, posebno u govoru otoka Iža, ali se u tragovima proteže i prema čakavskom sjeverozapadu i prema čakavskom jugoistoku. Pojava je zamjene glasa *h* glasom *f* dosta frekventna i na šibenskom (čakavskom) području (npr. *dofoditi*, *mafati*, *ofladiti*, *smif*, *tlof*), a kako pokazuju neki primjeri, nije neobična ni dalje prema jugoistoku. Usp. u bruškom govoru primjer kao *difcōt*.

11. U Hrastinim se *Crticama* (str. 184) navodi: "Konsonant *d* ispred drugoga konsonanta na svršetku reči ili na svršetku sloga u sredini reči prelazi uvek u *l*." U nastavku Hraste kaže da se to, "premda retko, opaža i kod glasa *t*". Iz građe se ovoga rječnika može zaključiti (1) da danas niti *d* u opisanoj poziciji uvijek prelazi u *l*, (2) niti da je zamjena glasa *t* glasom *l* u opisanoj poziciji tako rijetka. Usp. iz ovoga rječnika primjere kao: *podbīt* i *polbīt*, *podbūhnut* i *polbūhnut*, *podbūhot* i *polbūhot*, *podbūjōt* i *polbūjōt*, *pōlkova* i *polplāt* samo tako, *polplīt* i *potplīt*, *polplītōt* i *potplītōt*, *polstrič* i *podstrič*, *poltakajāt* i *potakajāt* (od *podtakajat*), *poltaknūt* i *potaknūt* (od *podtaknut*) itd. Kao što pokazuju navedeni primjeri, danas postoje gotovo jednake mogućnosti i da se zadrže glasovi *d* i *t* i da se mjesto njih ostvari glas *l*. Uza sve to, pojava glasa *l* u opisanoj poziciji mora se i dalje smatrati izuzetno značajnom osobinom jugoistočnog čakavskoga tipa, kojemu pripada i bruški govor. Zato je i razumljivo što je Hraste prijelaz $d \rightarrow l$ u opisanoj poziciji ne samo registrirao nego je mogućnost da se uvijek ostvari prikazao kao realnost koja se uvijek i događa.

Moguće je, doduše, i to da u pitanju odnosa $d \rightarrow l$ ili $d \rightarrow d$ danas jače dolaze do izražaja međudijalekatske interferencije i izvandijalekatski poticaji koji pogoduju odnosu $d \rightarrow d$.

12. Koliko je bruški govor u nekim kategorijama neujednačen, najbolji su pokazatelji različiti morfi istih gramatičkih morfema. Iz Hrastina smo opisa poučeni da se npr. u G pl. "kod imenica i-deklinacije muškoga i ženskoga roda, a negde i kod imenica srednjega roda", razvilo "sekundarno h". Hraste donosi primjere: *kòstih, slòstih, riđih, pùtih, judih, kòpjih, kopíšćih*. Tome Hraste dodaje: "Danas mlađi naraštaj govori sekundarno h u gen. plur. svih deklinacija muškoga, žen. i sr. roda..." (Crtice, str. 188). Uvidom u ovaj rječnik (koji obilato donosi potvrde i za morfološke varijante) može se utvrditi dvoje: 1. da riječi "i-deklinacije" redovito imaju u G pl. "sekundarno h", tj. gramatički oblik koji se svršava na -ih, ali da i u toj deklinaciji ima alternativnih, varijantnih likova u tom padežu. Usp. *pārsih, pōrs* i *parsijuh* od *pārsi; pēst, pēstih/pēstih* od *pēst*; 2. da sve ostale imenice imaju (ili mogu imati) u G pl. i kraći i dulji lik, onaj s nultim nastavkom i onaj s nastavkom -ih, dakle da dulji lik u G pl. nije danas osobina karakteristična samo za "mlađi naraštaj", nego da je govorna osobina svih bruških govornika. Usp. *bilōč* i *bilāčih* od *bilāča, bilīč* i *bilīčih* od *bilīča, bilobrādoč* i *bilobrōlečih* od *bilobrādac, bilānoč* i *bilōnečih* od *bilōnce*, itd. Štoviše, ima riječi m. i sr. roda čak i s tri različita paralelna lika u G pl.: s nultim nastavkom, s nastavkom -ov i s nastavkom -ih. Usp. *podlōmok, podlōmečih* i *podlōmkov* od *podlōmak; pīsoč, pīskih* i *pīskov* od *pīsāk; popēčok, popēških* i *popēškov* od *popēčak; pribōčok, pribōških* i *pribōškov* od *pribōčak; pridivok, pridivkih* i *pridivkov* od *pridivak; primēčok, primējkih* i *primēškov* od *primēčak; rāšok, rāških* i *rāškov* od *rāšak; rūčok, rūških* i *rūškov* od *rūčāk; rūg, rūzih/rūzih* i *rūgov* od *rūgò; zōbđjok, zōbđjkih* i *zōbđjkov* od *zōbđjak*, itd., itd.

Dvojaki likovi nisu neobični ni u L pl. imenica svih rodova i deklinacija. Usp. *pārsih* i *parsima* od *pārsi, snogōh* i *snogīma* od *snōgā, sohōh* i *sohīma* pa i *sohāmi* od *sōha, škinoh* i *škinīma* od *škīna* (pl. t. sr. r.), *škīroh* i *škīrima* od *škīra, vārtlih* i *vārtli-ma* od *vārtal*, itd.

Različiti se likovi odnose jedni prema drugima kao arhaičniji prema recentnijima, odnosno kao izvorno naslijeđeni bruški prema onima koji se primaju raznim posredstvima i utjecajima. Dok se može smatrati da su, na primjer, likovi s nultim nastavkom u G pl. primarno čakavsko nasljeđe, likovi sa završetkom *-ih* specifična inovacija govora i područja, dotle se može reći da likovi s nastavkom *-ov* pokazuju vezu po sličnosti s govorima koji se s tom morfološkom osobinom protežu prema sjeverozapadu, najkarakterističnije zastupljenom na zadarskom čakavskom području. (Usp. B. Finka, *Dugotočki čakavski govori*, HDZ, 4, Zagreb, 1977, str. 1-178, i literatura koja se u toj radnji navodi.)

13. Iz ovog se kratkog osvrtu na Rječnik bruškog govora autora J. i P. Dulčića i na njegov jezik vidi da je taj rječnik ne samo prinos boljem poznavanju leksike čakavskog narječja i posebno leksike bruškoga govora nego da sadrži i vrlo važne obavijesti za upotpunjavanje slike o dijalekatskom stanju i položaju bruškoga govora u čakavskom narječju. Na taj način ovaj je rječnik višestruko koristan dijalektološki prilog, posebno za čakavsku dijalektologiju, pa je i njegovo objavljivanje vrijedan dijalektološki dobitak.